

KE STUDIU ČESKOSLOVENSKÉ ZAHRA NIČNÍ POLITIKY

Jaroslav Šedivý

Vnější, nebo chcete-li mezinárodní příčiny dynamičnosti rozvoje lidské společnosti jsou zhruba trojí povahy: 1. boj o moc a nadvládu; 2. revoluční boj; 3. vědeckotechnický pokrok. Až v našem století se všechny tři podivuhodně proplétají. Dříve, od starověku až po novověk, platila hlavně příčina první — *boj o moc a nadvládu*. Tento boj byl motivován nacionalisticky (proces vytváření národních států, boje proti Turkům ap.) a ekonomicky (výboje Alexandra Makedonského, boj o suroviny a přístup k trhům v novověku). Ve válce šlo o to, čeho nebylo možno dosáhnout v míru. Spolu s tímto snažením vznikala diplomacie a diplomaté a v mezinárodních vztazích dominovaly v podstatě tři cíle: 1. vyhnout se konfliktu; 2. zabránit konfliktu; 3. způsobit konflikt.

V našem století, a to zejména Říjnovou revolucí v Rusku, začíná doba, kdy *revoluční boj* přesahuje ze sféry vnitropolitické do sféry mezinárodně politické. Působí k tomu univerzalizace tohoto světa, daná rozvojem vědy a techniky, i internacionalizace zájmů dvou hlavních antagonistických tříd, které zná moderní společnost. K podpoře revolučního boje, právě tak jako k jeho potlačení, se zcela zákonitě spojují přes hranice států představitelé těchto dvou základních tříd. Výraz, respektive odraz této činnosti nacházíme zejména v soudobých mezinárodních vztazích a ve světové politice .

Ve zcela nejnovější době se hnací silou, stimulem rozvoje zahraničně politických vztahů, staly výsledky, problémy a úkoly *vědeckého a technického pokroku*. Jednotlivé státy, zejména menší, nestačí na zvládnutí celého rozsahu úkolů, které přináší vědecký a technický pokrok a snaží se své zpoždění dohnat mezinárodní spoluprací. A obráceně, státy technicky vyspělé se někdy snaží svůj předstih využít (popřípadě zneužít) k prosazování svých cílů politických či ekonomických.

To jsou zhruba příčiny dynamiky mezinárodních vztahů a tato dynamika vyplývá z přirozené rozpornosti lidské společnosti. Ptát se, co tuto rozpornost ovlivňuje, je otázka historická, a znamená to ptát se v které době, v které oblasti. Dříve šlo o rozpornost uvnitř systému, dnes k tomu přistupuje ještě rozpor mezi systémy. (Rozpor mezi rasami je uměle naroubován na základní rozpor třídní.)

Na zrychlení či zpomalení mezinárodních vztahů pak mají vliv nerovnoměrnost hospodářská a technická; nerovnoměrnost kulturního vývoje; pokro-

kovost či reakčnost idejí; profil vládnoucích tříd, skupin, státníků, jejich „umění vést“ apod.

Takový je zhruba a jen velmi obecně rámeček mezinárodních vztahů. Jinou oblastí pak je prozkoumat příčiny, které ten který stát vedou k většímu či menšímu zapojení do mezinárodních vztahů, k míře nutnosti tohoto zapojení, k větší či menší závislosti na mezinárodních vztazích a zahraniční politice. Zkoumáme-li tuto stránku věci, pak nutně přihlížíme ke: 1. geografickému postavení země; 2. jejímu ekonomickému profilu; 3. historickým tradicím a kulturní vyspělosti tamní společnosti; 4. sociálnímu profilu státního zřízení.

Jestliže prozkoumáme na konkrétním materiálu tyto obecné závěry, teprve potom můžeme dát odpověď, jaké byly mezinárodní vztahy z hlediska studovaného vnitřního vývoje té které země, jakými cestami vliv mezinárodního vývoje prosakoval dovnitř té které společnosti, ale i naopak, jak vnitřní vývoj toho kterého státu ovlivnil rozvoj mezinárodního dění. Podle toho také můžeme dát odpověď, nakolik ten který stát byl v tom kterém období *objektem* či *subjektem* mezinárodní politiky.

Nás konkrétně zajímá Československo. O moderní československé zahraniční politice se dá hovořit vlastně až od vzniku československého státu v roce 1918. Z kompromisů složený versailleský systém obsahoval i z kompromisů vzniklé státy z bývalé rakousko-uherské monarchie, obdařené do další cesty mnoha nevyřešenými problémy. Československo nebylo výjimkou. Národnostní otázka, nedořešená hranice s Polskem, Maďarskem, sousedství s Německem, v němž brzy byly znatelné zárodky budoucího revizionismu, hospodářský potenciál země, budovaný kdysi se zázvěním širokého vnitřního trhu monarchie, to byly faktory, které od počátku velice zaměstnávaly mimo jiné i zahraniční politiku. Mnohé se vyřešilo, ovšem základní poslání čs. zahraniční politiky z dob první republiky přetrvává dodnes, i když je v jiné situaci jinak plněno. Staví je před ní objektivní podmínky, v nichž se rozvíjí kontinuita československé státnosti.

Jde o jakési existencionální otázky zahraničně politického postavení samostatného Československa, které se kladou nezávisle na době či společenském zřízení, které musí čs. zahraniční politika řešit, ať je buržoazní anebo socialistické, které *tu jsou*, podobně jako tu je strach, radost, nespokojenost v životě lidském.

Z objektivních podmínek, které mají vliv na utváření mezinárodního postavení Československa, je nutno v první řadě jmenovat geografické umístění této země ve středu Evropy. Z toho vyplývá nejenom to, že naše hospodářství i naše kultura a tradice styků se vyvíjely v určité návaznosti na celoevropský vývoj, ale zároveň sousedství s Německem umožňovalo v případě Československa nebezpečí, spojené s existencí militarismu a německé politiky expanze a revanše. Od dob sjednocení Německa v jeden hospodářsky a vojensky silný stát, jehož expanzivnosti evropské poměry kladly překážky, se stal tento stát neustálým zdrojem napětí, které konec konců vedlo k oběma světovým válkám tohoto století. Není ovšem jednoznačné, že potřebu záruk bezpečnosti Československa vyvolávalo jedině konkrétní nebezpečí agrese ze strany německého militarismu. Mnohdy Německo bylo nepřímým ohrožova-

telem čs. státní samostatnosti a nezávislosti i v důsledku politiky či napětí v Evropě, jehož příčinou byly rozdílné koncepce dvou táborů v řešení německé otázky.

Čili prvním a hlavním úkolem čs. zahraniční politiky, vyplývajícím z objektivních podmínek mezinárodního postavení Československa, je již po dlouhá léta snaha o dosažení spolehlivých záruk pro jeho bezpečnost.

Jiným objektivním činitelem, který v různých údobích různou intenzitou ovlivňuje čs. zahraniční politiku, je neustálá potřeba vyvážet zboží a nakupovat za ně zejména suroviny a potraviny. Rozpadem rakousko-uherské monarchie zmizelo zázemí, o něž se opíral velmi rychle rostoucí průmysl v českých zemích. Nekomplexní surovinová základna nutila průmysl již od dob první republiky hledat trhy a odbytiště. Tato situace se dodnes podstatně nezměnila. Zahraniční obchod tedy hraje relativně významnou úlohu v čs. hospodářství. Podíl přímého vývozu tvoří na našem národním důchodu zhruba 20 %, přičemž v dovozu je situace obdobná, čili značná část našeho národního důchodu je tak či onak vázána na zahraniční obchod. V objemu zahraničního obchodu na 1 obyvatele je Československo zhruba na trojnásobku světového průměru. Přesto však je naše zapojení do vnějších hospodářských vztahů vzhledem k potřebám vyspělého průmyslu i ve srovnání s jinými vyspělými státy stále ještě neúměrně malé.

To je objektivní stav, se kterým nelze nepočítat v zahraniční politice. Československá zahraniční politika nutně tedy směřuje i k odkrývání příležitostí, k hledání cest a k vytváření zahraničně politických podmínek pro čs. zahraniční obchod.

Úsilí o bezpečnost státu a starost o hospodářské svazky a prospěšnou hospodářskou spolupráci čs. republiky se jako červená nit táhnou nedlouhou historií čs. zahraniční politiky, před druhou světovou válkou i po ní. Jenom kvalita řešení těchto otázek je v různých dobách různá. Nás ovšem hlavně zajímá více než dvacetileté období čs. zahraniční politiky po druhé světové válce. Jeden společný rys různých údobí tohoto dvacetiletí je příznačný, srovnáme-li řešení obou úkolů v čs. zahraniční politice. Zatímco postup v problematice zajišťování bezpečnosti se dal plánovat, koncipovat a do jisté míry i realizovat podle určité linie, zahraniční hospodářské vztahy podléhaly okamžitým možnostem a konjunkturám, do roku 1948 i bezprostřednímu politickému boji uvnitř republiky, a jen velmi ztěžka a jen částečně byla realizována předem vyznačená linie. Odpovídá to jistě povaze ekonomického rozvoje, který přes všechny dosavadní pokusy a experimenty v plánování nebyl dostatečně zvládnut.

Už tedy jenom z umístění Československa v samém středu Evropy je zřejmé, že jeho zahraniční politiku zvláště budou zajímat problémy evropských vztahů, a to především ze tří hledisek: 1. z hlediska bezpečnostního; 2. hospodářského; 3. z hlediska nutnosti kulturní spolupráce. Ale zároveň přes tyto tři oblasti je československá společnost vystavena vlivům ze zahraničí, které samozřejmě hledají uvnitř republiky úrodnou půdu a jenom tam, kde tuto úrodnou půdu nalézají, sehrají svou úlohu.

Historii padesáti let v čs. zahraniční politice můžeme velmi jednoduše rozdělit podle toho, kdo, jaká třída, jaká sociální skupina a ve jménu čeho tuto politiku prováděla. A jestliže nás tu zajímá především poválečné období, pak je v něm bezpochybným mezníkem rok 1948.

V tomto poválečném období zvláště výrazně vystupuje etapa 1945—1948, která v našich dějinách má, a bude mít stále větší význam jako doba, v níž se kladly základy budoucího vývoje Československa, v níž se přeskupovaly a formovaly hlavně síly, které si tento budoucí vývoj vzaly takřkajíc na svá bedra a na svou odpovědnost. A Československo v této etapě je jedinečným příkladem v historii, kdy v demokratickém vývoji a střetávání (respektive spolu v dialektické jednotě a rozpornosti) stály proti sobě dvě rozdílné síly, které měly rozdílné představy o rychlosti vývoje a o podobě konečného cíle, i když tento cíl obě vyjadřovaly pojmem „socialismus“. Tyto síly, které ve svých špičkových představitelích reprezentovaly dělnickou třídu a jakousi národní buržoazii, rozporně působily i na čs. zahraniční politiku, a zpětně přes ně rozporně působila mezinárodní situace na vývoj vnitřní politiky, na zrychlení vnitřního diferenciačního procesu.

Vývoj Československa po roce 1945 můžeme vřadit do procesu postupující socialistické revoluce v Evropě a ve světě. Tento proces zrychlil dynamičnost poválečných mezinárodních vztahů a vtiskl jim osobitou formu. Vyvolal samozřejmě protireakci hlavních kapitalistických mocností. Zcela ve shodě s dialektikou se dvě protikladné síly střetly, střetávají a budou střetávat, dokud nenaleznou spolehlivý *modus vivendi* (v socialistické politice byl k tomu dán návrh a vypracován program mírového soužití), anebo dokud jiné, zatím těžko představitelné úkoly (hladová krize, nutnost dobývání vesmíru aj.) neodsunou základní rozpor socialistického a kapitalistického světa na druhou kolej.

Tento objektivní proces byl pochopitelně v prvních poválečných letech zrychlován či zpomalován, přičemž vliv hlavních velmocí — pólů světové politiky v té době — vůbec nebyl zanedbatelný. A když v roce 1947 došlo k prudkému zostření vztahů mezi velmocemi protihitlerovské koalice, respektive mezi SSSR a USA (nyní nám nejde o *kvalitu* tohoto zostření vztahů), je pochopitelné, že každá z obou velmocí spěchala konsolidovat tábor svých spojenců. V Československu tato situace prohloubila vnitřní rozpor, který se mimo jiné projevil i v otázkách řešení oněch objektivně daných úkolů čs. zahraniční politiky. Mezinárodní situace už byla taková, že jakékoliv smírné vyřešení vnitřních rozporů bylo těžké, ba nemožné. Vždyť Československo v té době bylo již plně ve sféře vlivu sovětské politiky, což zcela pochopitelně podporoval i nejsilnější politický proud v této zemi, představovaný komunistickou stranou.

Hlavním kritériem poválečné čs. zahraniční politiky bylo to, že v základních otázkách jde Československo se Sovětským svazem. To bylo zámkou sporů v letech 1945—1948, to bylo mechanicky uplatňováno v první polovině padesátých let, to bylo zpřesňováno v roce 1956 — 1957, ale teprve od let 1959—60 nastává zvýraznění kurzu na rozvoj vlastní iniciativy, na využívání svých specifických předpokladů a možností k plnění základní zahraničně politické linie socialistického společenství, přesněji řečeno sdružení socialistických států ve Varšavské smlouvě.

Jsmo v době, kdy *revoluční boj* je dominantou dynamičností mezinárodních vztahů, a tudíž jemu slouží a podřizuje se i československá zahraniční politi-

ka. Ale zároveň jsme v době, kdy prudký rozmach vědy a techniky, souhrnně *vědeckotechnická revoluce*, rovněž diktuje své úkoly zahraniční politice malého Československa. Zároveň naše společnost prochází údobím největšího ekonomického a sociálního experimentu, který má i nesmírný zahraničně politický dosah. A vzhledem k oněm již známým objektivním podmínkám zahraničně politického postavení Československa se naše země opět ocitá do značné míry v závislosti na umění zahraniční politiky a kvalitě vnějších hospodářských vztahů. Plnit internacionální povinnosti Československa v revolučním boji pokrokových sil ve světě, dostát přitom úkolům, které vyvolává nezbytnost udržet krok ve vědě a technice, připravit pro to půdu zahraničně politicky a zahraničně obchodně, včlenit do této činnosti starost o zajišťování národní a státní bezpečnosti, dát správné místo úkolům zahraniční kulturní politiky, to je pro tvůrce i vykonavatele čs. zahraničně politické koncepce, jež má být koncepcí principiální, velice těžká a složitá úloha.

Zároveň ovšem tato komplikovaná situace, podtržená opět a opět závislostí Československa na mezinárodním vývoji a na zahraniční politice, znovu obnažuje československou společnost, ekonomiku i kulturu zahraničním vlivům, které opět hledají k tomu úrodnou půdu. A tak se opět opakuje starý svár, v jiných podmínkách, nesený kvalitativně jinými rozpory v naší společnosti, při němž hraje svou roli naše zahraničně politické a zahraničně obchodní propojení s okolním světem. Tento svár nacházíme v našich nejnovějších dějinách v různých údobích jejich padesáti let.

Tím více vyniká poslání čs. zahraniční politiky, tím více je odpovědná naší společností.

Nelze studovat zahraniční politiku Československa a neuvědomit si její spojení s vnitropolitickým vývojem. Nelze studovat vnitřní dějiny tohoto státu a nevidět jejich souvislost se zahraničně politickým vývojem.